

יסוד מצות יבום – זהו כאמור בנין העולם ההרוס – ולא ימחה שמו מישראל – והנה מתברר שרעיון זה מקיף את החיים כולם, הוא הונח במהלך בריאת העולם ונקבע בהולדת האדם ועל יסוד קדום זה נבנתה מסכת יבמות – יסוד עיוני-פנימי שהוא קודם למסכת קידושין – ומעיונות מעיונות נמשכים מיסוד ושורש זה, מסתעפים ומתרחבים, משקים ומרוים, הואיל והם נובעים ממעמקי כבשוננו של עולם, מסתרי רזי ההווה.

דף ב

ציונים ומראי מקום לעיון

חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן... דנו ראשונים ואחרונים על אפשרויות נוספות לכאורה של נשים הפטורות מיבום ופוטרות צרותיהן; –

א. מי שגירש את אשתו על מנת שלא תנשא לראובן, והלכה ונישאת לאחי ראובן ומת ונפלה לפני ראובן והרי היא אסורה עליו – כתבו הראשונים שאעפ"י שהיא אינה מתייבמת, אין היא פוטרת צרתה מן היבום שהרי כעת אינה 'ערוה' אלא שמנוע מלישאנה כי אז יתבטלו גירושיה למפרע ויחול עליה איסור אשת איש (עתוס' י ד"ה לעולם, ועוד). ונחלקו הדעות אם היא עצמה חולצת שהרי יש כאן זיקת יבום ורק דבר אחר מונעה (רשב"א בחדושיו כאן ובשו"ת ח"ו כא), או שמא פטורה מחליצה כיון שאינה עולה ליבום, והריהי מותרת להנשא לכל אדם (כן נוטה דעת הרמב"ן).

ע' בבאור הענין בקובץ הערות ה; שערי ישר א, יא; חזון איש אה"ע קלח; קלד לדף י ס"ק ד-ה; אמרי משה סי' ז ט; חדושי ר' שלמה היימן א; קהלות יעקב ו; זכרון שמואל לה. [מו"מ נוסף בדברי הרשב"א, במה שהוכיח מנודרת – ע' שער המלך גירושין ו, יא ד"ה ודע שראיתי]; אבני מילואים קעד; בית מאיר אה"ע קנט; שערי ישר א, כב; אבי עזרי יבום ב, טו; אבני נזר אה"ע ריא, יא ריב כ].

ב. המקדש אשה 'לאחר שלשים' ובא אחר בתוך שלשים וקידשה ומת ונפלה לפני אחיו; כתב האבני-מילואים (מ סק"ו) שאם ננקוט קדושין תופשים ביבמה הרי היא פטורה מן החליצה ומן היבום, מפני שלאחר שלשים יחולו קידושי הראשון ונעשית אשת איש. והקשה מדוע לא שנו במשנה גם את זו שהיא פטורה ופוטרת צרתה.

ובספר אור שמח (קונטרס זיקה יח) נקט שאינה פטורה מן החליצה, וגם אילו היינו אומרים שפטורה, בודאי אינה פוטרת צרתה מפני שבשעת נפילה עדיין לא היתה אשת איש.

ג. מו"מ בדברי התוס' אודות יבמה שהיתה נדה בשעת נפילה ליבום, מהו הטעם שאינה נפטרת מן היבום והלא נאסרה שעה אחת [כאחות אשתו שנפלה ליבום ואח"כ מתה אשתו, שכיון שנאסרה בשעה ראשונה שוב אינה מותרת] – כבר האריכו ביסודות הענינים בספרי ראשי הישיבות, ומהם: בחדושי מרן רי"ז הלוי, בסוף הספר; ברכת שמואל א; חדושי הגרנ"ט א; חדושי הגרש"ר; אבי עזרי איסורי ביאה ב, ז; בית ישי לט; עד, ב. וע' דבר חדש בלשון תוס' מהר"ם ורבנו פרץ להלן (ט). שנראה שמצדדים שדין נדה כשאר עריות.

'בת אשתו... חמותו'. נחלקו הראשונים בדין בת אשתו; האם דוקא אשתו הנשואה אסרה תורה את בתה (כן דעת התוס' להלן צו. ד"ה עריות, וכן משמע מדבריהם בע"ב ד"ה בתו, וכן כתבו תוס' ישנים ג. ותורא"ש), או אף באשתו ארוסה (כן דעת הרמב"ם איסורי ביאה ב, ז. ויש מדייקים כן מרש"י). וכן נחלקו באיסור חמותו, באשתו ארוסה

(ובריטב"א יז: מפורש שאסורה מן התורה, וכן מדויק מרש"י שם ד"ה אין זיקה). ויש שהקשו על התוס' מכמה מקומות ורצו להשוות שיטתם עם שיטת הרמב"ם (ע' ערוך לגר; פתחי תשובה אה"ע טו סק"ה). ואולם מגדולי האחרונים לא נקטו כן (ע' שער המלך חופת חתנים ה; בית מאיר אה"ע טו, ג). יש מי שציידד שמודים התוס' שאין קידושין תופשים בבת ארוסתו או באם ארוסתו, אף על פי שאינה אסורה מהתורה (ע' קהלות יעקב ב). ויש שאינם מחלקים בדבר (ע' אמרי בינה אה"ע ה). ע"ע: קרן אורה וזה צבי ג. אור גדול טו; העמק שאלה פר' אחרי צה, ג; שבט הלוי ח"ה קונטרס המצוות מז, א וח"ו רטו.

'חמותו'. פרש"י, חמותו שמת בעלה [והוא הדין אם גרשה] ונשאה אחיו ומת בלא בנים. ויש שהעירו מדוע הוצרך רש"י לומר שמת בעלה ונישאה בשנית, ולא פירש כגון ראובן שנשא את בת אחיו ומתה הבת ואחר כך מת האב, והרי אשת אחיו שהיא חמותו נופלת לפניו ליבום (ע' בשו"ת הריב"ש שעד-שעה שדחה הקושיא מכמה צדדים. וע"ע מהר"ם ורעק"א; נודע ביהודה תנינא אה"ע נד, כה; מרחשת ח"ב; חזקה רבה אה"ע סוס"י ט; אבי עזרי איסורי ביאה ב, ז-ה; שבט הלוי ח"ג רג, א). ובאופן פשוט י"ל עפימ"ש"כ רש"י להלן כח. (ד"ה דנפלה) שלכך נקטו בגמ' 'חמותו' כדוגמא לערוה הנופלת ליבום, דמלתא דשכיחא היא יותר משאר עריות שאין המקרה בהן פשוט. ולכן נקט כאן רש"י האופן השכיח והפשוט יותר שבחמותו.

(ע"ב) וכל היכולה למאן ולא מיאנה צרתה חולצת ולא מתייבמת' – הלשון 'ולא מתייבמת' מורה שאין שייך בה יבום כלל (כמו שדייקו כן במשנה אחרת – להלן כח). ולא יועיל גם אם תמאן עכשיו, לאחר שנפלה ליבום. וטעם הדבר מבואר להלן בגמרא (י.ג.), גזרו חכמים משום שבשעת נפילה נראית כצרת-ערוה (עפ"י רשב"א י.ג.).

*

הרב הקדוש ר' יצחק אייזיק מספינקא, מרגלא בפומיה לספר בליל הסדר שהרבי ר' זושא ביקש פעם מהרבי ר' שמעלקא מניקלשבורג זי"ע ללמוד עמו משניות, והתחילו ללמוד המשנה הראשונה במסכת יבמות, חמש עשרה נשים פטורות צרותיהן וצרות צרותיהן עד סוף העולם. כאשר ביאר הרבי ר"ש את המשנה כפשוטה התלהב הרבי ר' זושא ואמר, כך יש לפרש משנה זו: **חמש עשרה – זה שם י-ה משם הוי'. נשים – נא-שם, כלומר אנא השם, פטורות צרותיהן וצרות צרותיהן עד סוף כל העולם – פטור נא וסלק צרותיהם וצרות צרותיהם של ישראל עד סוף כל הדורות** (עפ"י הגדה של פסח – ספינקא. וע"ע בית אהרן לפסח דף פה).

דף ג

'ובדין הוא דליקדמה לכלתו מקמי אשת אחיו שלא היה בעולמו דלא משום קורבא הוא דאסירא...' יש מפרשים [דלא כרש"י ותוס'] שבדוקא נקטו הקושיא על אשת אחיו שלא היה בעולמו ולא על אשת אחיו מאמו, כי זו האחרונה אסורה משום קורבא לכך אפשר להקדימה לכלתו, משא"כ אשת אח שלא היה בעולמו, עיקר האיסור נובע מכך שלא היה בעולמו ולא משום קורבא [כפשט לשון הגמרא 'דלא משום קורבא הוא דאסירא'], ואמנם בסופו של דבר שם האיסור הוא 'אשת אח', אבל לא זה גורם האיסור (עפ"י רמב"ן ומאירי. וע' אור שמח אישות א, ו; אור לציון).

שאלות ותשובות לסיכום מסכת יבמות

פרק ראשון; דף ב

א. אלו נשים פוטרות צרותיהן וצרות צרותיהן מן החליצה ומן היבום? כיצד הן פוטרות ובלאו אופנים אינן פוטרות?

במשנתנו שנינו חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן וצרות צרותיהן מן החליצה ומן היבום (כדברי בית הלל ולא כבית שמאי המחייבים את הצרות ביבום. משנה יג.); שאם היתה אחת מהן נשואה לאחיו, ולו אשה אחרת, ומת בלא בנים – שתייהן אינן מתיבמות ולא חולצות; –

בתו, בת בתו, בת בנו, בת אשתו, בת בנה, בת בתה, חמותו, אם חמותו, אם חמיו, אחותו מאמו, אחות אמו, אחות אשתו, אשת אחיו מאמו, אשת אחיו שלא היה בעולמו, כלתו.

ישנה אשה נוספת הפוטרת צרתה; אמו שאינה אשת אביו, כגון אנוסת אביו שנפלה לפניו ליבום. ואולם מקרה זה לא יתכן להיות באופן המותר אלא רק כשעבר האב ולקחה באיסור – לרבי יהודה האוסר לישא את אנוסת אביו, או באופן שאביו אנסה לאחר שהיתה נשואה לאחיו [ולכך לא מנתה אותה המשנה שאין מקרה זה הווה באופן המותר. אכן לוי הוסיפה על מנין הנשים שבמשנה. עפ"י גמרא להלן ט-י].

לדברי רבי עקיבא שאין קדושין תופשין בחייבי לאוין, אף נשים האסורות בלאו שאין בהן כרת פוטרות צרותיהן מן החליצה ומן היבום (כן מבואר בירושלמי (מובא בשו"ת הרשב"א ח"ו יט, וע"ש גם בס' כא), וכ"ה בתוס' י. וע' באבי עזרי סוטה ב,ב).

לרב ולרב אסי יש עוד שתי נשים הפטורות מיבום וחליצה ופוטרות צרותיהן; סוטה ואילונית (ויתבאר להלן). ולריש לקיש (יא) ישנה אשה נוספת; החולץ ליבמתו וחוזר וקידשה ומת בלא בנים – פטורה ופוטרת צרתה מהחליצה והיבום. [והתנא לא שנאן משום שאין בהן אפשרות של צרת-צרה].

א. נחלקו הראשונים בדין בת אשתו-ארוסה, האם אסורה מהתורה ופטורה מן החליצה ומן היבום ופוטרת צרתה (ערמב"ם איסור"ב ב,ז), או שמא לא אסרה תורה אלא בת אשתו מן הנשואין (עתוס' כאן ולהלן צו). [אבל מדרבנן יש לומר שאף להתוס' אסורה. אמרי בינה אה"ע ה].

ב. מי שגירש את אשתו על מנת שלא תנשא לראובן, והלכה ונישאת לאחי ראובן ומת ונפלה לפני ראובן – אינה פוטרת צרתה (ראשונים; ועתוס' י. שלפי דרשת רבי פוטרת צרתה, שסוף סוף אין אנו קוראים בה 'ולקחה'). ונחלקו הראשונים אם היא עצמה חולצת שהרי יש כאן זיקת יבום ודבר אחר מונעה (רשב"א) או פטורה מחליצה כיון שאינה עולה ליבום (כן נוטה דעת הרמב"ן).

ג. המקדש אשה 'לאחר שלשים' ובא אחר בתוך שלשים וקידשה ומת ונפלה לפני אחיו; כתב האבני-מילואים (מ סק"י) שאם ננקוט קדושין תופשים ביבמה הרי היא פטורה מן החליצה ומן היבום מפני שלאחר שלשים נעשית אשת איש מאליה. [והקשה מדוע לא שנו במשנה גם את זו שהיא פטורה ופוטרת צרתה]. ובספר אור שמח (קונטרס זיקה, יח) נקט שאינה פטורה מן החליצה, ובכל אופן אינה פוטרת צרתה מפני שבשעת נפילה עדיין לא היתה אשת איש.

ד. היתה הערוה חציה-שפחה-חציה-בת-חורין, כתבו אחרונים שגם לדעת הסוברים שחציה-שפחה זקוקה ליבום, אינה פוטרת צרתה מפני שאין קידושיה קידושין גמורים [לחייב עליהם מיתת ב"ד] כקידושי צרתה (עפ"י חלקת מחוקק מד סק"ג; ואבני מילואים סק"ה; מנחת חינוך תקצת. וע' אמרי בינה אה"ע כג).

ה. נעשית 'ערוה' לאחר שנפלה ליבום, כגון שנשא היבם את אחותה אחר שנפלה לפניו – פטורה מן החליצה ומן היבום (כמפורש להלן ח. שעל זה הוצרך קרא ד'עליה'. ויש תולים נידון זה במחלוקת התנאים אם יש זיקה אם לאו. ויש שמחלקים אם קידש את אחותה או נשאה. ע' בשו"ת הרשב"א ח"א שנח). ואולם צרתה אינה נאסרת מהתורה כי בשעת נפילה לא היתה צרת ערוה (כן כתבו התוס' כו: ד"ה וחליצה. ותו"י ח. יג: וראשונים ל: עפ"י ירושלמי ג,א). יש מי שתלה זאת במחלוקת אמוראים ביבמה שהותרה ונאסרה, אם איסור אשת-אח נפקע לגמרי בשעת נפילה אם לאו (ע' בשו"ת דובב מישרים ח"א קטז). ויש מי שכתב שלפי תירוץ אחד בגמרא (ת. שהכתוב 'עליה' הוצרך לאופן זה, על כרחך גם הצרה אסורה. ורק לרבי הצרה מותרת (עפ"י אור לציון ח: ד"ה ורבנן). ויש סוברים שהאשה נעשית 'צרת ערוה' אף לאחר מיתה ונאסרת (ערש"י כו: פסקי ריא"ז ג,ב. וע"ע אור שמח קונטרס זיקה יב"ח).

כיצד פוטרות צרות-צרותיהן? – אחת מכל העריות הללו שהיתה נשואה לאחיו ומת, ונתיבמה צרתה לאחיו השני, ומת גם הוא ולו אשה אחרת – כשם שצרת הערוה פטורה כך צרתה פטורה, וכן לעולם.

אותן חמש עשרה נשים, אם נתגרשו קודם מיתת בעליהן – צרותיהן מתיבמות [ולפי דעה אחת צרותיהן אסורות, שהנישואין מפילים, כדלהלן יג]. וכן אם מיאנו או שנמצאו אילוניות והרי בטלו קידושיהן למפרע – צרותיהן מתיבמות [ואי אתה יכול למצוא מיאון או אילוניות בחמותו ובאם חמותו ובאם חמיו – שהרי כבר ילדו].

א. לדברי רבי ישמעאל (נדה נב.) שייך מיאון בקידושי קטנה אפילו כבר גדלה ונולדו לה בנים (תוס').

ב. בתוספתא אמרו בין שנמצאו איילוניות בחיי האב בין לאחר מותו. ומכאן דחו התוס' תירוץ הר' אברהם מבורגויילה שרק אם נמצאו בחייו והקפיד אינה מקודשת אבל לאחר מיתה שמה אם היה קיים לא היה מקפיד.

ויש סוברים שאפילו מצאה איילוניות בחייו צריכה גט מדרבנן (רבנו תם, עפ"י מה שנוקטים כרובא שמשנתנו מדברת אפילו בשהכיר בה. והובאה דעה זו בשו"ע מד,ד). ויש סוברים שלהלכה צריכה גט מהתורה ואין כאן ביטול הקדושין למפרע (עפ"י רמב"ם אישות ד,י. וע' הסבר שיטתו בשער המלך יבום ו,כא; אור לציון כאן).

היכולה למאן ולא מיאנה [שקידושיה אינן אלא מדרבנן] – צרתה חולצת ולא מתיבמת [ואין מועיל מיאונה עתה. עפ"י גמרא להלן יג.].

דיני צרת סוטה וצרת אילונית צרת ממאנת וצרת מחזיר גרושתו – יתבאר אי"ה לקמן יא-יב.

דף ג

ב. מהם המקורות לפטור ערוה וצרתה וצרת-צרתה מן היבום?

קמד